

POJĘCIA I KONSTRUKCJE PRAWNE UBEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO

Inetta Jędrasik-Jankowska

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE

10

POJĘCIA I KONSTRUKCJE PRAWNE UBEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO

Inetta Jędrasik-Jankowska

SERIA AKADEMICKA

Zamów książkę w księgarni internetowej

profinfo.pl
księgarnia internetowa

WYDANIE

10

Stan prawny na 20 lipca 2020 r.

Wydawca
Agata Jędrasik

Redaktor prowadzący
Joanna Tchorek

Opracowanie redakcyjne
Joanna Ośka

Projekt okładek serii
Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

Zdjęcie na okładce
T. Wrześciński, Studio MTJ Wrześcińscy

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystępujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2020

ISBN 978-83-8223-695-8
10. wydanie

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	17
---------------------	----

Część pierwsza CZĘŚĆ OGÓLNA

Rozdział I

Geneza i rozwój idei zabezpieczenia społecznego	23
1. Preindustrialne formy zabezpieczenia społecznego	23
2. Idea zabezpieczenia społecznego i klasyczne metody jej realizacji	28
3. Ubezpieczenie społeczne a ubezpieczenie zdrowotne	32
4. Ubezpieczenie społeczne a ubezpieczenie gospodarcze	34

Rozdział II

Polski system ubezpieczenia społecznego	37
1. Ogólna charakterystyka i zasady działania systemu ubezpieczenia społecznego w Polsce	37
2. Organizacja i zarządzanie systemem ubezpieczenia społecznego	41
3. Finansowanie ubezpieczenia społecznego	43
3.1. Finansowanie świadczeń w latach 1945–1998	43
3.2. Finansowanie świadczeń z ubezpieczenia społecznego po reformie z 1999 r.	45
3.2.1. Fundusz Ubezpieczeń Społecznych	45
3.2.2. Konto indywidualne	46
3.2.3. Subkonto	47
3.2.4. Otwarte fundusze emerytalne	50

Rozdział III

Składka na ubezpieczenie społeczne	53
1. Istota i rola składki	53
2. Zasady opłacania składki	57
2.1. Podział składki na ubezpieczenie społeczne	57

2.2. Podział składki emerytalnej	59
2.3. Płatnik składek	63
2.4. Podstawa wymiaru składek	65
3. Mechanizmy prawne ułatwiające zapłatę składki	68
4. Skutki nieterminowego opłacania składek	69
4.1. Odsetki za zwłokę	69
4.2. Dodatkowa opłata	70
4.3. Odpowiedzialność karna płatnika składek	70
4.4. Odpowiedzialność osób trzecich za zaległości z tytułu składek	71
4.4.1. Istota i zakres odpowiedzialności osób trzecich	71
4.4.2. Zakres pojęcia „osoba trzecia”	72
5. Zabezpieczenie rzeczowe wierzytelności z tytułu składek	74
6. Przedawnienie należności z tytułu składek	75
7. Zwrot składki i wypłata gwarantowana	78

Rozdział IV

Krąg osób objętych ubezpieczeniem społecznym	80
1. Zasady podlegania ubezpieczeniu społecznemu	80
2. Zakres przedmiotowy ubezpieczenia społecznego	82
3. Ustawowe tytuły do ubezpieczenia emerytalnego i rentowego	86
3.1. Katalog tytułów	86
3.2. Pozostawanie w stosunku pracy (pracownik)	87
3.3. Osoba uznana za pracownika	89
3.3.1. Sens konstrukcji uznania za pracownika	89
3.3.2. Geneza wprowadzenia do ustawy systemowej art. 8 ust. 2a	89
3.3.3. Praca „na rzecz pracodawcy” jako przesłanka uznania za pracownika	90
3.3.4. Rola konstrukcji prawnej wynikającej z art. 8 ust. 2a ustawy systemowej	91
3.3.5. Realizacja obowiązku ubezpieczenia społecznego osoby uznanej za pracownika	92
3.4. Wykonywanie pracy nakładczej	93
3.5. Członkostwo w rolniczej spółdzielni produkcyjnej i spółdzielni kółek rolniczych	94
3.6. Wykonywanie umowy agencyjnej lub umowy zlecenia	95
3.7. Prowadzenie pozarolniczej działalności	96
3.8. Współpraca przy wykonywaniu umowy agencyjnej, zlecenia lub pozarolniczej działalności	100
3.9. Wykonywanie mandatu posła lub senatora	102
3.10. Pobieranie stypendium	103
3.11. Pobieranie świadczeń z funduszy publicznych	103
3.12. Wykonywanie pracy na podstawie skierowania do pracy w czasie odbywania kary pozbawienia wolności lub tymczasowego aresztowania	105

3.13. Tytuły niezwiązane z osiągnięciem przychodu	106
3.14. Odbywanie zastępczej służby wojskowej	109
3.15. Członkostwo w radzie nadzorczej	109
4. Obowiązek ubezpieczeń emerytalnego i rentowego emerytów i rencistów	109
5. Zbieg obowiązku ubezpieczenia	111
5.1. Zbieg tytułów w zakresie ubezpieczenia powszechnego	111
5.2. Zbieg obowiązku ubezpieczenia powszechnego z obowiązkiem ubezpieczenia rolniczego	114
5.3. Zbieg obowiązku ubezpieczenia społecznego i podlegania zaopatrzeniu społecznemu	115
6. Dobrowolne przystąpienie do ubezpieczenia	116
6.1. Konstrukcja dobrowolnego ubezpieczenia społecznego	116
6.1.1. Dobrowolność pierwotna	116
6.1.2. Dobrowolność wtórna	117
6.1.3. Dobrowolność związana	118
6.2. Powstanie i ustanie dobrowolnego ubezpieczenia emerytalnego, rentowego i chorobowego	119
7. Zasady podlegania obowiązkowi ubezpieczenia społecznego przez pracowników migrujących	121

Rozdział V

Przedmiot ochrony ubezpieczeniowej	125
1. Zdarzenia losowe biotyczne	125
2. Pojęcie zdarzenia (ryzyka) ubezpieczeniowego	126
3. Prawna klasyfikacja zdarzeń losowych biotycznych	130
4. Prawna kwalifikacja zdarzeń losowych a zakres ochrony ubezpieczeniowej	134
5. Wyodrębnienie ochrony wypadku w drodze do pracy lub z pracy	138
5.1. Kształtowanie się ochrony ubezpieczeniowej drogi do pracy lub z pracy	138
5.2. Pojęcie wypadku w drodze do pracy lub z pracy	139
5.2.1. Definicja wypadku w drodze do pracy lub z pracy	139
5.2.2. „Dom” jako drugi biegun drogi do pracy lub z pracy	140
5.2.3. Droga do pracy lub z pracy w znaczeniu prawnym (droga chroniona)	142
5.2.4. Przerwy w odbywaniu drogi do pracy lub z pracy	143
5.2.5. Wypadek w drodze w czasie przerwy w pracy	146
6. Wina ubezpieczonego a zajście zdarzenia losowego	150
7. Skutki prawne winy poszkodowanego	151

Rozdział VI

Warunki nabycia prawa do świadczeń	155
1. Istota i rola warunków	155

2. Czas zajścia zdarzenia ubezpieczeniowego	157
3. Staż ubezpieczeniowy	159
3.1. Pojęcie stażu ubezpieczeniowego	159
3.2. Struktura stażu ubezpieczeniowego	161
3.3. Staż do nabycia prawa i staż do wymiaru świadczenia	164
3.4. Kryteria różnicowania stażu ubezpieczeniowego	165
3.5. Przeliczniki stażu ubezpieczeniowego	166
4. Staż pracy szczególnego rodzaju	167
4.1. Struktura stażu pracy szczególnego rodzaju	167
4.2. Zasady liczenia stażu pracy szczególnego rodzaju	168
4.2.1. Nieuwzględnianie okresu czasowej niezdolności do pracy	168
4.2.2. Nieuwzględnianie okresu zasadniczej służby wojskowej	173
5. Okresy uzupełniające staż do prawa	178
5.1. Okresy pracy rolniczej	178
5.2. Okres pobierania renty z tytułu niezdolności do pracy	179
6. Zasady uwzględniania w stażu okresów zagranicznych	180

Rozdział VII

Wymiar świadczeń z ubezpieczenia społecznego	183
1. Założenia ogólne	183
2. Wymiar rent i emerytur w systemie zdefiniowanego świadczenia	187
2.1. Formuła wymiaru świadczeń	187
2.2. Kwota stała i kwota bazowa	188
2.3. Kwota indywidualna świadczenia	188
2.3.1. Zależność od stażu ubezpieczeniowego	189
2.3.2. Zależność od podstawy wymiaru	190
2.4. Zmiana wysokości świadczenia	192
2.4.1. Przeliczenie podstawy wymiaru świadczenia	192
2.4.2. Wyliczenie podstawy na nowo	193
2.4.3. Jednorazowe podwyższenie podstawy	194
2.4.4. Poszerzenie katalogów okresów składkowych i nieskładkowych	195
2.4.5. Zwiększenie świadczenia z tytułu aktywności zawodowej po przejściu na emeryturę lub rentę	196
3. Wymiar emerytury z uwzględnieniem okresów rolniczych	197
4. Wymiar emerytury w systemie zdefiniowanej składki	198
4.1. Założenia ogólne	198
4.2. Formuła wymiaru emerytury ze składki repartycyjnej	199
4.2.1. Podstawa obliczenia emerytury	199
4.2.1.1. Suma składek	199
4.2.1.2. Kapitał początkowy	201
4.2.2. Średnie dalsze trwanie życia	203
4.3. Wzrost emerytury ze składki repartycyjnej z tytułu dalszego zatrudnienia	204

5. Zmiana formuły zdefiniowanego świadczenia na formułę zdefiniowanej składki	205
6. Wymiar okresowej emerytury kapitałowej	208
6.1. Ustalanie kwoty okresowej emerytury kapitałowej	208
6.2. Podwyższanie kwoty okresowej emerytury kapitałowej	208
7. Minimalna kwota emerytury i renty z tytułu niezdolności do pracy	209
8. Dodatki do rent i emerytur	210
9. Waloryzacja świadczeń	212
9.1. Rola waloryzacji	212
9.2. Sposoby i rodzaje waloryzacji	213
9.3. Waloryzacja w polskim systemie prawa emerytalnego	214
9.4. Charakter prawny waloryzacji	217
10. Wymiar świadczeń z uwzględnieniem okresów zagranicznych	218

Rozdział VIII

Świadczenie nienależne	220
1. Konstrukcja pojęcia świadczenia nienależnego	220
2. Zakres obowiązku zwrotu świadczenia pobranego nienależnie	222
3. Odpowiedzialność płatnika za nienależnie pobrane świadczenia	224
4. Świadczenie nienależnie pobrane przez osobę inną niż emeryt lub rencista	228

Rozdział IX

Realizacja prawa do świadczeń z ubezpieczenia społecznego	230
1. Ogólne zasady ustalania i wypłaty świadczeń	230
2. Zawieszenie i inne przyczyny wstrzymania wypłaty świadczenia	234
2.1. Zawieszenie prawa do świadczeń	234
2.1.1. Zawieszenie prawa jako konstrukcja prawna	234
2.1.2. Zawieszenie prawa do emerytury z mocy ustawy	236
2.1.3. Zawieszenie prawa do emerytury na wniosek	238
2.2. Inne przyczyny wstrzymania wypłaty świadczenia	239
2.2.1. Ustanie prawa do świadczeń	239
2.2.2. Nieprzedłożenie dowodów stwierdzających dalsze istnienie prawa do świadczenia	240
2.2.3. Niepoddanie się badaniom lekarskim	241
2.2.4. Nieistnienie prawa	241
2.2.5. Niemożność doręczenia świadczenia	241
3. Potrącenia i egzekucja ze świadczeń ubezpieczeniowych	242
4. Przedawnienie prawa do świadczeń z ubezpieczenia społecznego	243
5. Zbieg prawa do świadczeń	245

Rozdział X

Dochodzenie świadczeń z ubezpieczenia społecznego przed sądem	249
--	-----

Część druga
UBEZPIECZENIE CHOROBOWE

Rozdział XI

Ogólna charakterystyka ubezpieczenia chorobowego	261
---	------------

Rozdział XII

Ryzyko w ubezpieczeniu chorobowym	267
1. Niezdolność do pracy z powodu choroby	267
1.1. Choroba w znaczeniu biologicznym	267
1.2. Choroba w znaczeniu prawnym	268
1.3. Treść ryzyka niezdolności do pracy z powodu choroby	269
1.4. Stwierdzanie zajścia ryzyka niezdolności do pracy z powodu choroby	270
2. Sytuacje zrównane z niezdolnością do pracy z powodu choroby	271
3. Zmniejszona sprawność do pracy	273
4. Przerwa w pracy w związku z urodzeniem dziecka	273
5. Konieczność opieki nad dzieckiem lub innym chorym członkiem rodziny	274

Rozdział XIII

Świadczenia z ubezpieczenia chorobowego	277
1. Zasiłek chorobowy	277
1.2. Zasiłek chorobowy a wynagrodzenie chorobowe	278
2. Świadczenie rehabilitacyjne	280
3. Zasiłek wyrównawczy	281
4. Zasiłek macierzyński	282
5. Zasiłek opiekuńczy	284

Rozdział XIV

Warunki nabycia prawa i wymiar świadczeń	287
1. Warunki nabycia prawa do świadczeń z ubezpieczenia chorobowego	287
1.1. Zajście ryzyka niezdolności do pracy w czasie trwania ubezpieczenia	287
1.2. Okres wyczekiwania	288
2. Wymiar świadczeń z ubezpieczenia chorobowego	289
2.1. Kryteria ustalania wysokości świadczeń chorobowych	289
2.2. Zasady ustalania podstawy wymiaru zasiłku chorobowego i macierzyńskiego dla pracowników	290
2.3. Ustalanie podstawy wymiaru zasiłku chorobowego i macierzyńskiego dla osób niebędących pracownikami	292

Rozdział XV

Okres pobierania świadczeń	294
1. Okres pobierania zasiłku chorobowego	294

1.1. Rola okresu zasiłkowego	294
1.2. Długość okresu zasiłkowego	295
1.3. Struktura okresu zasiłkowego	296
1.4. Zasady liczenia okresu zasiłkowego	298
1.5. Okres pobierania zasiłku macierzyńskiego	301

Rozdział XVI

Pozbawienie prawa do zasiłku chorobowego	303
1. Utrata a brak prawa do zasiłku chorobowego	303
2. Okoliczności pozbawiające prawa do zasiłku chorobowego	305
2.1. Spowodowanie niezdolności do pracy w wyniku umyślnego przestępstwa lub wykroczenia	305
2.2. Spowodowanie niezdolności do pracy nadużyciem alkoholu	306
2.3. Wykonywanie pracy zarobkowej w czasie zwolnienia lekarskiego	308
2.4. Wykorzystywanie zwolnienia lekarskiego w sposób niezgodny z celem	311
2.5. Sfałszowanie zaświadczenia lekarskiego	312
2.6. Niepodjęcie pracy zaproponowanej nosicielowi choroby zakaźnej	312

Rozdział XVII

Prawo do zasiłku chorobowego po ustaniu ubezpieczenia chorobowego	314
1. Kontynuacja niezdolności do pracy po ustaniu ubezpieczenia	314
2. Powstanie niezdolności do pracy po ustaniu ubezpieczenia	315
3. Wyłączenie prawa do zasiłku chorobowego po ustaniu ubezpieczenia	317

Rozdział XVIII

Realizacja prawa do zasiłku chorobowego	321
1. Ujawnienie a doręczenie zaświadczenia lekarskiego	321
2. Postępowanie w sprawie wypłaty zasiłków	323
3. Wstrzymanie wypłaty zasiłku chorobowego	323
4. Nienależna wypłata zasiłku chorobowego	324
5. Przedawnienie roszczenia o zasiłek	325

Część trzecia

UBEZPIECZENIE RENTOWE

Rozdział XIX

Zakres przedmiotowy ubezpieczenia rentowego	329
--	------------

Rozdział XX

Ryzyko w ubezpieczeniu rentowym	332
1. Ryzyko niezdolności do pracy	332
1.1. Nazwa ryzyka	332

1.2. Konstrukcja ryzyka rentowej niezdolności do pracy	333
1.3. Treść ryzyka rentowej niezdolności do pracy	336
1.4. Tryb stwierdzania ryzyka niezdolności do pracy	341
2. Niezdolność do samodzielnej egzystencji	345
3. Ryzyko utraty żywiciela	346
3.1. Założenia konstrukcyjne ryzyka	346
3.2. Ustawowa treść ryzyka utraty żywiciela	347

Rozdział XXI

Świadczenia z ubezpieczenia rentowego	351
1. Renta z tytułu niezdolności do pracy	351
1.1. Rodzaje rent z tytułu niezdolności do pracy	351
1.2. Warunki nabycia prawa do renty	352
1.2.1. Czas zajścia ryzyka rentowej niezdolności do pracy	352
1.2.2. Warunek stażu ubezpieczeniowego	353
1.2.3. Warunek „gęstości” ubezpieczenia	354
1.3. Wymiar renty z tytułu niezdolności do pracy	354
1.3.1. Formuła wymiaru	354
1.3.2. Wymiar renty w razie ponownej niezdolności	356
1.4. Zamiana renty na emeryturę	357
1.5. Zbieg prawa do renty z zarobkiem	359
2. Renta szkoleniowa	360
3. Renta rodzinna	361
3.1. Wtórny charakter prawa do renty rodzinnej	361
3.2. Warunki nabycia prawa do renty rodzinnej	362
3.3. Wymiar renty rodzinnej	363
4. Zasiłek pogrzebowy	365

Rozdział XXII

Świadczenia przyznawane w szczególnym trybie	368
1. Rola szczególnego trybu przyznawania świadczeń	368
2. Świadczenia w drodze wyjątku	370
3. Świadczenia przyznawane na specjalnych warunkach	373

Część czwarta

UBEZPIECZENIE WYPADKOWE

Rozdział XXIII

Założenia konstrukcyjne ubezpieczenia wypadkowego	383
1. Geneza i rola ubezpieczenia od wypadków przy pracy	383
2. Kształtowanie się ubezpieczenia od wypadków przy pracy w Polsce	385
3. Pojęcia prawne ubezpieczenia wypadkowego	389
4. Zakres ochrony udzielanej przez ubezpieczenie wypadkowe	392
5. Składka na ubezpieczenie wypadkowe	393

Rozdział XXIV

Wypadek przy pracy jako pojęcie prawne	397
1. Miejsce pojęcia „wypadek przy pracy” w katalogu pojęć prawnych	397
2. Przedmiot definicji wypadku przy pracy	399
3. Powiązania między elementami definicji	402

Rozdział XXV

Elementy pojęcia wypadku przy pracy	405
1. Nagłość zdarzenia	405
2. Zewnętrzność przyczyny	407
2.1. Zewnętrzność przyczyny urazu lub śmierci a zewnętrzność przyczyny zdarzenia	407
2.2. Pojmowanie przyczyny zewnętrznej w orzecznictwie Sądu Najwyższego	408
3. Wykonywanie pracy	411
4. Skutek w postaci urazu lub śmierci	413
5. Powiązania między elementami pojęcia wypadku przy pracy	414
5.1. Charakter związku z pracą	414
5.2. Wyłączenie (zerwanie) związku z pracą	417
5.2.1. Przerwy w świadczeniu pracy	417
5.2.2. Stan nietrzeźwości a zerwanie związku z pracą	419
6. Stwierdzanie zajścia wypadku przy pracy	420
7. Wypadek przy pracy osób ubezpieczonych na podstawie innego tytułu niż stosunek pracy	422
7.1. Katalog chronionych czynności	422
7.2. Ustalanie zajścia wypadku przy wykonywaniu innej ubezpieczonej czynności	423

Rozdział XXVI

Inne kwalifikacje prawne szkód na osobie doznanych w związku z pracą	424
1. Choroba zawodowa	424
1.1. Choroba zawodowa jako pojęcie prawne	424
1.2. Rola wykazu chorób zawodowych	426
1.3. Stwierdzanie choroby zawodowej	428
2. Wypadek zrównany z wypadkiem przy pracy	430

Rozdział XXVII

Świadczenia z ubezpieczenia wypadkowego	433
1. Zasady udzielania świadczeń wypadkowych	433
2. Okoliczności wyłączające prawo do świadczeń	436
2.1. Wina umyślna lub rażące niedbalstwo poszkodowanego	436
2.2. Stan nietrzeźwości lub odurzenia poszkodowanego	439
3. Zakres świadczeń z ubezpieczenia wypadkowego	440

4. Świadczenia z tytułu skutków wypadku przy pracy w zakresie zdolności do zarobkowania	443
4.1. Zasiłek chorobowy	443
4.2. Świadczenie rehabilitacyjne	444
4.3. Zasiłek wyrównawczy	444
4.4. Renta z tytułu niezdolności do pracy	445
4.5. Renta szkoleniowa	447
4.6. Renta rodzinna	448
4.7. Dodatki do rent wypadkowych	449
5. Świadczenia odszkodowawcze z tytułu doznanego uszczerbku na zdrowiu lub śmierci	450
5.1. Jednorazowe odszkodowanie należne poszkodowanemu	450
5.2. Odszkodowanie należne rodzinie poszkodowanego	452
6. Świadczenia zdrowotne	454

Rozdział XXVIII

Realizacja prawa do świadczeń wypadkowych	456
1. Tryb przyznawania i wypłacania świadczeń z ubezpieczenia wypadkowego	456
2. Zbieg prawa do rent wypadkowych z innymi świadczeniami	459
3. Zawieszenie prawa do rent wypadkowych	460

Część piąta

UBEZPIECZENIE EMERYTALNE

Rozdział XXIX

Filarowa konstrukcja ochrony ryzyka emerytalnego	465
1. Plan Beveridge'a jako wzorzec filarowej konstrukcji	465
2. Uwarunkowania i założenia polskiej reformy systemu emerytalnego	467
3. Zasady wprowadzenia i działania dwufilarowego systemu emerytalnego	471
3.1. Kryterium daty urodzenia	471
3.2. Dwutorowość i dwufilarowość systemu emerytalnego	472
3.3. Status prawny i zasady działania otwartych funduszy emerytalnych	473
4. Emerytura bazowa	476

Rozdział XXX

Członkostwo w otwartym funduszu emerytalnym	479
1. Uwarunkowania prawne członkostwa w otwartym funduszu emerytalnym	479
2. Uzyskanie członkostwa w otwartym funduszu emerytalnym	481
2.1. Umowa o członkostwo	481
2.2. Otwarcie rachunku jako sposób nabycia członkostwa w OFE	483

3. Podział środków zgromadzonych na rachunku w otwartym funduszu emerytalnym	484
--	-----

Rozdział XXXI

Ryzyko emerytalne	486
1. Odrębność ryzyka emerytalnego	486
2. Konstrukcja i treść ryzyka emerytalnego w prawie polskim	488
3. Wiek emerytalny jako warunek nabycia prawa do emerytury	494
3.1. Przesłanki ustalania wieku emerytalnego	494
3.2. Rodzaje wieku emerytalnego	495
3.3. Kryteria różnicowania wieku emerytalnego	496
4. Ogólne zasady ochrony ryzyka emerytalnego	498

Rozdział XXXII

Emerytura z powszechnego ubezpieczenia społecznego	502
1. Ogólna charakterystyka rodzajów emerytury	502
2. Emerytura bazowa w systemie zdefiniowanego świadczenia	503
2.1. Emerytura w powszechnym wieku emerytalnym	503
2.2. Emerytura w niższym wieku emerytalnym	505
2.3. Emerytura wcześniejsza	506
2.4. Emerytury „branżowe”	508
2.4.1. Emerytura dla górników	508
2.4.2. Emerytura dla pracowników kolejowych	513
2.4.3. Emerytura nauczycielska	514
3. Emerytura bazowa w systemie zdefiniowanej składki	516
3.1. Formy występowania emerytury bazowej w powszechnym wieku emerytalnym	516
3.1.1. Emerytura repartycyjna	516
3.1.2. Okresowa emerytura kapitałowa	517
3.1.3. Emerytura bazowa „ostateczna”	519
3.2. Emerytura na podstawie art. 184 ustawy emerytalnej	520
4. Emerytura „mieszana”	523
Spis tabel i schematów	525

Część pierwsza
CZĘŚĆ OGÓLNA

Rozdział I

GENEZA I ROZWÓJ IDEI ZABEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO

1. Preindustrialne formy zabezpieczenia społecznego

Punktem wyjścia rozważań o rozwoju idei zabezpieczenia społecznego i metod jej realizacji musi być konstatacja, że człowiek, niezależnie od tego, czy jest dziełem Stwórcy, czy wytworem procesów ewolucji, jest istotą w pewnym sensie niedoskonałą. Z biegiem lat traci bowiem siły witalne, a tym samym zdolność do zdobywania sobie pożywienia¹. Trzeba liczyć wówczas na innych, stając się ciężarem przede wszystkim dla swoich bliskich. 1

Od najdawniejszych czasów ludzkość poszukiwała sposobów rozwiązania tego problemu. Niestety, były wśród nich i takie jak w starożytnej Sparcie, gdzie ludzi niepełnosprawnych, starców i kalekich zrzucano po prostu ze skały. W czasach nowożytnych też mamy przykłady podobnych sposobów postępowania. W relacjach podróżników można znaleźć opisy zachowań praktykowanych przez niektóre plemiona afrykańskie. Jednym z nich jest zwyczaj wsadzania starców na wysokie palmy, którymi potrząsa się tak, by starcy pospadali. Mniej drastyczne sposoby pozbywania się ludzi starych wykształciły się wśród plemion Tybetu i innych rejonów Dalekiego Wschodu. Tu starcy sami udają się w góry, gdzie czekają na śmierć, aby nie być ciężarem dla rodziny.

W kręgu kultury śródziemnomorskiej na stosunek do ludzi chorych, ubogich i starców istotny wpływ wywarło pojawienie się chrześcijaństwa z jego hasłem miłości bliźniego i kultem rodziny.

W formacjach typu przedkapitalistycznego osoby w wieku poprodukcyjnym doznawały opieki przede wszystkim jako członkowie rodziny. W pracy produkcyjnej wy- 2

¹ Zdolność do zdobywania pożywienia można stracić także znacznie wcześniej w wyniku choroby lub kalectwa albo można nie mieć jej z powyższych powodów już od urodzenia.

konywanej w gospodarstwie rolnym lub w warsztacie rzemieślniczym uczestniczyli wszyscy członkowie rodziny – także dzieci, starcy i kaleki. Wspólna praca uprawiała do równego udziału w spożywaniu produktów gospodarstwa – również po utracie zdolności do pracy. Jak długo zatem rodzina dysponowała przedmiotami i narzędziami pracy, tak długo starcy i dzieci mieli zaspokojone elementarne potrzeby życiowe. Jeżeli nie mogła o nich zadbać rodzina, pomocy udzielali sąsiedzi albo instytucje kościelne lub gmina. Tak np. w średniowiecznej Szwecji do udzielania pomocy chorym i starcom byli zobowiązani kolejno wszyscy sąsiedzi. Każdy, kto spełnił swój obowiązek pielęgnacji, obróbki pola i zagrody, przekazywał tzw. tabliczkę pomocy następnemu sąsiadowi.

- 3 W średniowiecznej Anglii opiekę nad najuboższymi mieszkańcami sprawowały gildie religijne, kupieckie i rzemieślnicze.

Każda z tych gildii miała inne zadania i cele. Tak np. gildie religijne były powołane do wspólnego obchodzenia świąt. Niektóre z nich miały jednak zwyczaj pokrywania kosztów pogrzebu członków gildii i zbierania środków na utrzymanie wdów i sierot w drodze gromadzenia doraźnych datków. Czasem udzielały też pomocy swym członkom, np. poszkodowanym w wypadku albo w wyniku pożaru. Po śmierci Henryka VIII nastąpił upadek gildii religijnych. Wiązało się to z dekretem Edwarda VI (1537–1553) nakazującym przekazanie Koronie zgromadzonej na cele religijne własności.

Rozwój gildii kupieckich i rzemieślniczych był ściśle związany z okresem względnej stabilizacji politycznej po podbojach normandzkich oraz z rozwojem miast i handlu. Celem tych gildii była ochrona interesów rzemieślników przed konkurencją. Pomoc w ubóstwie miała dużo mniejsze znaczenie, choćby dlatego, że kupcy byli z reguły ludźmi majątynymi. Doraźna pomoc była jednak świadczona kupcom, którzy ponieśli poważne straty podczas wypraw, które były z wielu względów niebezpieczne².

- 4 Do swoistych instytucji opieki w zakresie pomocy biednym, jakie stworzył feudalizm, należy zaliczyć żebractwo, które wsparte ideą miłości bliźniego znajdowało zrozumienie społeczne i dobrze odgrywało swoją rolę. Z tego to okresu wywodzi się powiedzenie „gość w dom, Bóg w dom”. Zgodnie z tym przekonaniem żebraka należało nakarmić i napoić. Instytucja żebractwa doznała jednak załamania w XIV w., kiedy to w wyniku długotrwałych wojen, a w szczególności wojny stuletniej, antyfeudalnych powstań chłopskich we Francji i epidemii dżumy w 1348 r., która pochłonęła 1/3 ludności Europy, nastąpiło wyniszczenie gospodarki oraz wzrost włóczęgostwa i żebractwa. Pojawiło się wówczas ustawodawstwo represjonujące żebraków i włóczęgów, nakazujące im pozostawanie na miejscu i upoważniające do zmuszania ich do pracy karami chłosty lub obcinania uszu.

² Czego ślady mamy też w polskiej literaturze, np.: „Rozlały rzeki, pełne zwierza bory i pełno zbójców na drodze” (A. Mickiewicz, *Powrót taty*).

Najwięcej przykładów ustawodawstwa represjonującego żebraków znajdujemy w Anglii. W 1339 r. wydano tam akt zakazujący wspomagania osób zdrowych. Było to o tyle ważne, że dokonano rozróżnienia żebraków na niepełnosprawnych ubogich, którym trzeba było pomagać, i zdrowych, których należało karać i zmuszać do pracy. W 1388 r. w celu ograniczenia włóczęgostwa zakazano przemieszczania się bez certyfikatu wydanego przez władze gminy. Była to z jednej strony próba rozwiązania problemów społecznych związanych z żebractwem, a z drugiej hamulec dla przepływu ludności ze wsi do miast. 5

Wkrótce już jednak nastąpił przełom w poglądach na losy biednych. Wiązało się to z nastaniem renesansu i jego hasłem zwrócenia się ku człowiekowi (*Homo sum, nihil humani a me alienum esse puto*). W tym duchu w 1533 r. uchwalono w Anglii obowiązek zbierania w gminie podatków na rzecz ubogich niepełnosprawnych³. Do zmiany poglądów w kwestii ubogich przyczyniły się też bardzo złe zbiory w latach 1594–1597, co spowodowało znaczny wzrost cen zboża i nastanie głodu. Mając w pamięci powstanie Wata Tylera w 1381 r., kiedy to zbuntowane masy chłopskie wtargnęły do Londynu, obawiano się, że nierozwiązanie tych problemów spowoduje niepokoje zagrażające całemu społeczeństwu. Zapobiec temu miała ustawa o ubogich (*Poor Law* z 1601 r.), w której ustalono generalne zasady postępowania wobec problemu ubóstwa oraz dokonano klasyfikacji osób ubogich i sposobów postępowania z nimi.

Mimo dość restrykcyjnego charakteru ogromnym walorem ustawy o ubogich z 1601 r. było harmonijne powiązanie dwóch elementów, tj. odpowiedzialności państwa za problemy ubóstwa, przejawiającej się w ukształtowaniu jednolitej struktury zabezpieczenia społecznego, oraz pozostawienia zarówno gromadzenia środków, jak i ich dystrybucji środowiskom lokalnym.

Rewolucja przemysłowa i rozpad warsztatów rodzinnych spowodowały, że rodzina przestała pełnić funkcje zabezpieczające byt wszystkim swoim członkom. Podstawą utrzymania stała się praca u obcego pracodawcy. Starzy i niezdolni do pracy nie mogli już, jak dawniej, liczyć na zabezpieczenie w ramach rodziny. Jednocześnie zanikła instytucjonalna pomoc sąsiedzka społeczności lokalnej, ponieważ w ruchliwej i heterogenicznej zbiorowości ludzie byli sobie obcy. 6

Problemem społecznym okresu wczesnego kapitalizmu stała się zatem sytuacja robotników i ich rodzin w okresach utraty źródła środków utrzymania z powodu choroby, kalectwa lub starości. Pojawiły się projekty różnych urządzeń publicznych mających zabezpieczyć byt robotników. Twórcą jednego z pierwszych takich utopijnych projektów na świecie był Daniel Defoe (znany przede wszystkim jako autor *Robinsona Crusoe*), a w Polsce niejaki Rozenthal z Lublina, który w 1709 r. przedstawił projekt ubezpieczeń dla robotników z pobliskiej huty.

³ Kilka wieków wcześniej we Francji taki obowiązek nałożył na gminy Karol Wielki.

- 7 Utworzeniu jednak jakichś instytucjonalnych form zabezpieczenia losów robotników przeszkadzała doktryna liberalna państwa kapitalistycznego. W myśl tej doktryny państwo liberalne stało się odpowiedzialne tylko za bezpieczeństwo, zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne, rezygnując w znacznej mierze z ustawodawstwa socjalnego chroniącego jednostki, które nie były w stanie własnym wysiłkiem zaspokoić swoich potrzeb. Zakładano bowiem, że jeśli w społeczeństwie są jednostki słabe, to wynika to z nieumiejętności wykorzystywania stwarzanych przez społeczeństwo warunków. Jednostka taka musiała być zatem przegrana w walce o przetrwanie w ramach wolnej gry sił ekonomicznych i zbędna społecznie, gdyż – nie mnożąc dobrobytu własnego – nie przyczyniała się do wytwarzania dobrobytu ogólnospołecznego. Społeczna doktryna liberalizmu traktowała pomoc ubogim jako szkodliwą ingerencję w wolną grę sił ekonomicznych, zakłócającą naturalne procesy społeczne. Państwo nie powinno zatem ingerować w problemy ubóstwa i bogactwa. Ten pogląd wzmacniała też teoria Malthusa. Dowodził on, że pomoc ubogim – zwiększając popyt na żywność – zwiększa jej cenę, działając w ostatecznym rachunku na niekorzyść ubogich, a ponadto w związku z wysokim przyrostem naturalnym wśród ludności ubogiej pomoc tej grupie oznaczałaby przyspieszoną reprodukcję ubóstwa.

Rezultatem polityki opartej na doktrynie liberalnej i teorii Malthusa była restrykcyjna nowa ustawa o ubogich z 1834 r. Reforma prawa o ubogich kierowała się dwiema zasadami. Istota pierwszej z nich polegała na tym, że pomoc osobom ubogim stawała się możliwa tylko w domach pracy. Zakładała więc wyrwanie rodziny z jej naturalnego środowiska zamieszkania, często rozdzielenie tej rodziny, gdyż w celu ograniczenia przyrostu naturalnego nakazywano budowę odrębnych domów pracy dla mężczyzn i kobiet. Istota drugiej zasady sprowadzała się do programowego założenia dolegliwości korzystania z pomocy. Warunki stwarzane w domach pracy musiały więc być gorsze niż te, które byli sobie w stanie zapewnić najniżej opłacani robotnicy przemysłowi.

O ile ustawa z 1601 r. była wymierzona w osoby leniwe i włóczęgów, o tyle w nowej ustawie o ubogich potraktowano niezdolność do utrzymania się jednostki jako wynik jej moralnej słabości. Piętnujący charakter nowej ustawy miał skłonić ubogich do podejmowania pracy lub zwracania się o pomoc do rodziny i do rezygnacji ze wsparcia społecznego. Nowe prawo było wyraźnym płodem epoki liberalizmu, gdyż odpowiedzialność za jednostkę składana była na nią samą i rodzinę, przy ograniczaniu pomocy państwa.

- 8 W tej sytuacji robotnicy sami próbowali rozwiązać swoje problemy przez wzajemną samopomoc. Pojawiły się pierwsze kasy oszczędności, kasy wzajemnej pomocy, kasy oporu. Model tych kas został przeniesiony do klasy robotniczej przez dawnych rzemieślników i czeladników. Z prawnego punktu widzenia stanowiły one swoistą formę ubezpieczeń gospodarczych. Znaczenie ich jednak było niewielkie z uwagi na nieprzydatność do ochrony ryzyka trwałej niezdolności do pracy.

Z tych samych względów niewielką rolę odgrywały również tzw. ubezpieczenia ludowe. Był to projekt tanich ubezpieczeń osobowych w towarzystwach ubezpieczeniowych. Warunek nabycia prawa do świadczeń stanowiło jednak regularne opłacanie składek przez ustalony okres, co już samo przez się zdecydowało o niepowodzeniu tej metody zabezpieczenia robotników na wypadek utraty dochodu.

W okresie wczesnego kapitalizmu jedynym urządzeniem publicznym mogącym nieść pomoc pozbawionym środków do życia robotnikom była zatem dobroczynność społeczna – z jej instytucjami pomocy w postaci szpitali będących raczej przytułkami i schroniskami dla starców, wdów i sierot oraz filantropia zamożnych⁴.

 Korzystanie z dobroczynności uważano jednak za poniżające, samą zaś dobroczynność traktowano jako zło konieczne. W miarę jak to przeświadczenie się upowszechniało, stało się zaczynem nowej myśli społecznej – to nie dobroczynność oparta na altruistycznym światopoglądzie chrześcijańskiej miłości bliźniego, ale praca powinna zabezpieczać człowiekowi byt. Płaca powinna więc być taka, aby wystarczyła na utrzymanie robotnika, jego rodziny i jeszcze zabezpieczenie przed ryzykiem niedostatku w przyszłości, czyli na opłacenie ubezpieczenia. Pojawienie się tej myśli społecznej stworzyło podstawę do czynnej ingerencji państwa w sferę zabezpieczenia bytu robotników i do rozwoju różnych systemów zabezpieczenia społecznego⁵.

Rozwój przemysłu przydawał wartości sile roboczej – skomplikowane procesy produkcji wymagały wykwalifikowanych wykonawców, co zmuszało przedsiębiorców do inwestycji w sferze zatrudnienia. Zarazem nadmierna eksploatacja robotników oraz powstałe w jej wyniku choroby i wypadki stawały się hamulcem rozwoju gospodarczego. Coraz powszechniejsza była więc świadomość, że poprawa warunków bytu klasy robotniczej jest jednym z czynników wzrostu wydajności pracy. Za tym przekonaniem poszły działania w dziedzinie ochrony zdrowia, poprawy warunków sanitarnych i mieszkaniowych, oświaty i istotne zmiany w dziedzinie ochrony pracy. Pojawiło się ustawodawstwo socjalne będące próbą rozwiązania rzeczywistych problemów nowej klasy społecznej – klasy robotniczej – wynikających z utraty dochodów z powodu wypadków przy pracy, chorób, inwalidztwa i starości.

Działania te zapoczątkowane zostały w Niemczech bismarckowską *Sozialpolitik* mającą swe specyficzne podłoże polityczne, jakkolwiek sam Otto von Bismarck powoływał się na zasadę chrześcijańskiej miłości bliźniego leżącą u podstaw ustaw

⁴ Doskonałą ilustracją katastroficznych warunków życia ubogich i filantropii, która miała temu zaradzić, jest rysunek Karola Girardeta (zob. D. Łukasiewicz, *Reformy Bismarcka albo rewolucja*, „Przegląd” z 8–14.06.2015 r.).

⁵ Zob. E. Grabowski, *Ubezpieczenia społeczne w państwach współczesnych*, Kraków–Warszawa 1911.

Inetta Jędrasik-Jankowska – profesor nauk prawnych; twórcza Katedry Prawa Ubezpieczeń na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, którą kierowała w latach 2005–2016; do czerwca 2018 r. – kierownik Podyplomowego Studium Prawa Ubezpieczeniowego na tym Wydziale; wykładała prawo ubezpieczeń społecznych także na kilku innych uczelniach w Polsce. Jako członek Biura Orzecznictwa (w latach 1986–2017), a później Biura Studiów i Analiz Sądu Najwyższego, oraz jako przewodnicząca działającego w ZUS (w latach 2016–2018) Komitetu ds. interpretacji, stanowisk i wyjaśnień zajmowała się też problemami stosowania prawa ubezpieczeń społecznych. Autorka wielu książek oraz artykułów, a także ekspertyz dla Sejmu, Senatu, Prezydenta RP, Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego rozwiązujących problemy pojawiające się przy stanowieniu i interpretacji skomplikowanych przepisów tej dziedziny prawa.

W publikacji przedstawiono zasady nabycia i realizacji prawa do zabezpieczenia społecznego obejmującego ochronę obywateli na wypadek niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego zagwarantowanego obywatelom RP przez art. 67 Konstytucji RP z 1997 r.

W książce omówiono wszystkie rodzaje emerytury powszechnej, zależnej:

- od wieku (emerytury w powszechnym wieku emerytalnym, emerytury w niższym wieku emerytalnym, emerytury wcześniejsze),
- od daty urodzenia (dla osób urodzonych przed 1949 r. i po 1948 r.),
- od wykonywanego zawodu (emerytury dla górników, kolejarzy i dla nauczycieli).

Przywołano również przepisy ustawy o emeryturach kapitałowych, która określa zasady nabywania prawa do okresowej emerytury kapitałowej, będącej częścią emerytury powszechnej wypłacanej kobietom w wieku 60–65 lat.

W odniesieniu do tych wszystkich rodzajów emerytury omówiono przepisy dotyczące warunków nabywania prawa do emerytury i ustalania jej wysokości oraz zasady realizacji nabytego prawa dotyczące m.in. zbiegu prawa do świadczeń, łączenia z wynagrodzeniem za pracę, pobrania świadczenia nienależnego.

Opracowanie jest przeznaczone dla studentów, a także szerokiego kręgu odbiorców – począwszy od osób, które zawodowo zajmują się tą trudną dziedziną prawa, po osoby zainteresowane własnym prawem do emerytury, którym zrozumienie przyjętych konstrukcji prawnych ułatwi przystępny sposób ich omówienia.

LEXOTEKA
więcej niż podręcznik

Poszukaj pozostałych podręczników
dostępnych online

www.lexoteka.pl

9788382236958 W10P01

ISBN 978-83-8223-695-8

9 788382 236958

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45

ZAMOWIENIA@WOLTERSCLUWER.PL

WWW.PROFINFO.PL

CENA 69 ZŁ (W TYM 5% VAT)